

TEZE k dizertační práci (2014)

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
původně Katedra teorie kultury

studijní obor: kulturologie
Obecná teorie a dějiny umění a kultury

PhDr. et Mgr. Martin Rychlík, Ph.D.
školitel: PhDr. Václav Soukup, CSc.

Antropologie umění: Etnoestetické studie s důrazem na preliterární a mimoevropské kultury

(The Anthropology of Art: Studies in Ethnoaesthetics)

1. Úvod do problematiky

Primitivní umění. Domorodé umění. Nativní umění. Umění přírodních národů. Etnické umění. Etnologické umění. Mimoevropské umění. Kmenové umění. Oceánské umění. Tribální umění. Umění preliterárních společností... Všechny tyto rozmanité, zaměnitelné a variabilní termíny, jejichž významem, obsahem, vývojem i kritikou se budeme v této dizertaci rovněž zabývat, měly a mají ve středu svého zájmu totéž: velmi těžko vymezitelný souhrn exotických předmětů, cizích jevů a činností s výraznou estetickou kvalitou, na kterou bývají aplikovány evropské konceptualizace, úsudky i naše estetická kritéria – často v nevědomé formě *etnocentrismu*. Ve snaze o hlubší pochopení a vhledu do povahy, funkcí a významů exotického umění se v průběhu minulého století etabloval v USA a západní Evropě nový, interdisciplinární podobor takzvané *antropologie umění* na pomezí dějin umění, kulturní antropologie, etnologie, archeologie, estetiky či religionistiky, jenž bývá někdy nazýván *etnoestetikou* nebo též *etnologií umění*.

Předkládaná dizertační práce se snaží přispět k prakticky premiérovému představení oboru *antropologie umění* v tuzemském prostředí. Úkolem následující dizertace bylo stručně zmapovat dřívější i současná pojetí antropologie umění (respektive etnoestetiky), definovat předmět jejího zájmu, představit některé získané poznatky a výrazné osobnosti oboru, dostupnou odbornou literaturu k tématu nativního umění [kapitola 8.0. až 8.8.], ale i úkoly, které před antropologií umění leží na prahu globalizovaného 21. století. Snahou je též nastínit ojedinelý, inspirativní potenciál, který etnoestetický přístup může nabídnout společenským vědám – nejen o umění. Jak se totiž ukázalo a ukazuje, právě „umění“ – jehož navýsost problematičké vymezení v rámci preliterárních kultur zhodnotíme ve třech kazuistikách –

umožňuje nebývale komplexní vhled do povahy, symboliky a kulturních obsahů etnik vzdálených v čase i prostoru; do myšlenkových světů „těch druhých“.

2. Struktura dizertační práce

Původní záměr zpracovat monografickou studii, která by ze všech úhlů představila antropologii umění a její témata, byl s ohledem na podmínky FF UK pro zpracování dizertační práce ¹ pozměněn a sestává nyní především ze studií, které již byly publikovány v recenzovaných oborových časopisech (*Culturologia*, *Anthropologia Integra*), ² respektive z kapitoly přijaté k publikování v knize (nakladatelství Mladá fronta). Předkládaná dizertační práce se zabývá jednak úvodem do tohoto oboru [kapitola 3.0. až 3.6.], ale v obsáhlé původní studii se věnuje problematice (nejen) evropského parietálního umění, které bylo obecně klíčové pro zájem antropologie o poznání „umění“ v čase vzdálených, blíže neznámých lidí a co pro ně mohlo znamenat. V kapitole 4.0. až 4.5. se především zaměřujeme na hypotézy a metody, které k takovému poznání mohou přispět.

Následující část se věnuje hraničnímu tématu antropologie umění (či spíše takzvané etnoestetiky), když zkoumá dějiny, symboliku a estetické dopady afrických účesů, tak často zobrazovaných i na sochách či maskách [kapitola 5.0. až 5.7.]. Konečně třetí kazuistikou je pohled do historie a významů tradičního polynéského tetování (v kontaktním a také raném postkontaktním období), které dalekosáhle ovlivnilo současné formy tohoto „umění“ [kapitola 6.0. až 6.4.]. Ve všech třech případech je poukázáno, jak nejasně je v mezikulturním srovnání umění definováno a že nativní „umění“ může mít celou řadu společenských významů, které přesahují jen jejich estetickou či zdobnou funkci. Kapitola 8.0. až 8.9. nabízí jeden z nejucelenějších soupisů literatury v ČR, která se věnuje problematice mimoevropského, preliterárního či zkrátka „jiného“ umění. Tato práce je stále jen prvotním podkladem ke zpracování obsažné monografie, jež by se důsledně věnovala kmenovému umění jednotlivých areálů a rozličným formám zájmu o ně. K této dizertaci jsou na závěr přiloženy následující publikované texty týkající se přítomného námětu:

- Rychlík, Martin (2012): O jiném „umění“ jiných: Vstup do antropologie umění. *Culturologia*, 1(1), 44-50.
- Rychlík, Martin (2013): Účesy jako „umění“? Nástin vlasových úprav a jejich symboliky v Africe. *Anthropologia Integra*, 4 (1), 49-66.
- Rychlík, Martin (2014): *Dějiny tetování*, 7. kapitola „Océánie“, Praha – Mladá fronta (v tisku).
- Rychlík, Martin (2013): S manou ve kšticí: Tradiční vlasové úpravy v Polynésii (a Mikronésii). *Anthropologia Integra*, 4 (2), 49-65.
- Rychlík, Martin (2013): Načesané lidstvo. S vlasy a vousy po celém světě. *Vesmír*, 92 (3), 150-155.

¹ „Dizertační práce musí obsahovat původní a uveřejněné výsledky, nebo výsledky přijaté k uveřejnění,“ uvádějí aktuálně platné Pokyny k vypracování (odevzdání) dizertační práce FF UK.

² Časopis *Culturologia* je také zařazen na seznam neimpaktovaných recenzovaných publikací, který sestavuje Rada pro výzkum, vývoj a inovace (RVVI) a je dostupný na stránkách www.vyzkum.cz (k 31. březnu 2014).

3. Literatura k antropologii umění

Ač jde v případě antropologického pohledu na estetické významy o moderní a nosné téma, v českém jazyce četnější práce z antropologie umění chybějí – někdy se omezují na práce věnované preliterárnímu/pravěkému a často *parietálnímu*, skalnímu umění (Lewis-Williams 2007, Clottes, Půtová & Soukup 2011, Svoboda 2011 aj.) anebo se jedná o populární obrazové publikace (Millerová 2007) či texty zaměřené na dílčí segment „jiného“ výtvarného umění: masky, tetování, konkrétní mimoevropský areál, street-art (Erban 2010, Ebelová 2012, Rychlík 2005, Bauerová 2012, Slavíková 1988, Overstreet 2006 aj.). Odlišně pak cílí práce estetické a kunsthistorické, jimiž se tu ovšem nebudeme – nejen kvůli omezenému prostoru – zabývat, stejně jako možnými vazbami na spřízněný podobor tzv. *vizuální antropologie*, k níž vyšlo v ČR poslední dobou několik zásadních prací (Sturken & Cartwright 2010, eds. Čeněk & Porybná 2010, Petráň 2011). Jako podstatné se mi jeví uvedení některých zásadních sborníků či monografií do českého prostředí, neboť na propracovaných přístupech anglosaské sociálně-kulturní antropologie může rozvíjející se obor v Česku stavět. Důležitými pracemi jsou: Grosse 1894, Haddon 1902, Boas 1927, Haselberger 1961, ed. Jopling 1971, ed. Forge 1973, ed. Otten 1987, Price 1989, Lévi-Strauss 1996, Gell 1998, Hatcher 1999, Anderson 2000, Layton 2003, eds. Coote & Shelton 2005, ed. Westermann 2005, Svašek 2007 či Morphy & Perkins 2008.

4. Specifika antropologie umění

Zásadní rozdíl v antropologickém přístupu ke zkoumání umění oproti jiným společenským vědám tkví: 1) ve spolehnutí se na tradiční metodu disciplíny (etnografický terénní výzkum) a 2) též v „*důrazu na marginalizované a exotické společnosti*“ (Plattner 2003:15). Ač je tím běžně vnímán především zájem o malá, cizokrajná společenství a jejich produkty mimo západní svět (třeba masky Dogonů v Africe, tkaniny *ikat* v Indonésii, pěřové čelenky v Amazonii, skalní malby Austrálců, původní tatuáže na Markézách nebo současné kulturní projevy indiánských minorit v USA), antropologie umění nachází prostor pro své výzkumy i v rychle měnící se moderní společnosti, když se zajímá například o muzejní a kulturní politiky výstavnictví, etické otázky prezentace artefaktů/lidských ostatků či přemostění kulturní mezery mezi světem, kde žijeme MY a tím jiným, kde žijí ONI.

Nutný přímý kontakt s nositeli kultury v jejich vlastním prostředí vychází z letitých tradic antropologie, kdy raní etnografové byli jakýmsi generálními „všeznalci“ na cizí prostředí a právě nativní „umění“ – spolu s náboženstvím, příbuzenstvím, jazykem či ekonomikou – bylo jedním ze segmentů cizí komunity, které musel badatel v terénu absorbovat a poznat. Z tohoto pionýrského přístupu k „onomu neznámu“ zůstalo dosti i v současné antropologii. Antropologie ovšem napáchala i hodně škod, na což není možné zapomínat. Například **Arnold van Gennep**, autor monografie o přechodových rituálech,

v roce 1914 rozhořčeně reagoval na systematické rabování a sbírání takzvaně uměleckých předmětů pro evropská muzea: „*Některé expedice, jako například ta Leo Frobenia, vyvezly ze západní Afriky a Konga tisíce předmětů, takže místní řemeslná dovednost mnohých kmenů úplně vyhasla. Zvláštní způsob vědecké práce*“ (cit dle Slavíková 1988:24). I proto je při výzkumu a sběru důležité dodržovat etická pravidla, jak je stanovily antropologické organizace. Ale i sama etika se může stát výzkumným tématem, které lze rozpracovat například při vyžadovaném navrácení uloupených artefaktů do zemí jejich původu (spory o indiánské masky, dále o beninské bronzы uchovávané ve Velké Británii anebo o tetované maorské hlavy *mokomokai*, jež se vrátily z Francie na Nový Zéland). Pro antropology je stále podstatný *holistický* neboli celostní přístup – dívat se ze široka a se snahou o pochopení „uměleckého“ artefaktu či činnosti v co možná nejširším kontextu. „*Umění, náboženství, politika, zemědělství, obchod a tak dále nemohou být v exotické kultuře vnímány jako oddělené instituce jen proto, že my je v naší kultuře vnímáme jako samostatné*“ (Plattner 2003:15).

5. Závěr: K problematčnosti definice „umění“

K vyjádření antropologického konceptu umění by nemělo být užíváno hodnotících soudů, nemělo by se omezovat pouze na výtvarné umění a antropologové by se měli ideálně oprostít od západních kategorií nebo individuálního vkusu. Jeden z možných, obecných definujících rámců, ale vztahených na artefakt, zvažoval Salzmann: „*Uměleckost začíná tehdy, když je předmět vyroben s větší péčí, než je zapotřebí*“ (Salzmann 1999:294). **Robert Layton** považuje umělecká díla za rituální symboly; **Howard Morphy** tvrdí, že umění je systémem významů a sdělení – umělecké předměty mají estetické a/nebo sémantické vlastnosti, které jsou užívány k reprezentativním účelům (Morphy, Perkins 2008:12). „*Z antropologického úhlu pohledu a na základě dosavadních výzkumů vznikají znepokojivé otázky, zda lze připustit všestrannost umění a dokonce, zda je umění skutečně univerzální formou vyjadřování a komunikace*“ (Malina et al. 2009:196). O konkrétních případech vyprávějí tři kazuistiky: parietální malby, vysoce estetické účesy Afriky a tetování Polynésie.

6. Výběrová literatura

- ANDERSON, Richard L. (2000): **American Muse: Anthropological Excursions into Art and Aesthetics**. Prentice-Hall.
- BALEKA, Jan (1997): **Výtvarné umění – výkladový slovník**. Praha: Academia.
- BARFIELD, Thomas, ed. (2006): **The Dictionary of Anthropology**. Oxford: Blackwell Publishing.
- BERLO, Janet Catherine, WILSON, Lee Anne, eds. (1993): **Arts of Africa, Oceania and the Americas. Selected Readings**. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- BOAS, Franz (1955): **Primitive Art**. Toronto: Courier Dover Publications.
- CLOTTES, Jean, PŮTOVÁ, Barbora, SOUKUP, Václav (2011): **Pravěké umění. Evoluce člověka a kultury**. Praha: Akademie veřejné správy.
- COOTE, Jeremy, SHELTON, Anthony, eds. (2005): **Anthropology, Art and Aesthetic**. Oxford: Clarendon Press
- ČAPEK, Josef (1938): **Umění přírodních národů**. Praha: Fr. Borový [kontrolováno dle moderního a opraveného 3. kritického vydání z roku 1957 a nejnovějšího vydání Liberec – Dauphin 1996].
- ČENĚK, David, PORYBNÁ, Tereza, eds. (2010): **Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná**. Červený Kostelec: Mervart.
- EBELOVÁ, Kateřina (2012): **Maska v proměnách času a kultur**. Praha: Grada (nepublikovaný rukopis).

- ERBAN, Vít (2010): **Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách.** Praha: Malá Skála.
- FORGE, Anthony, ed. (1973): **Primitive Arts & Society.** London: Oxford University Press.
- GELL, Alfred (1998): **Art and Agency. An Anthropological Theory.** Oxford: Clarendon Press.
- GROSSE, Ernst (1894): **Die Anfänge der Kunst. Freiburg und Leipzig** [citováno dle opraveného anglického vydání (1914) *The Beginnings of Art.* New York/London: D. Appleton & Co.].
- HADDON, Alfred C. (1902): **Evolution in Art. As Illustrated by the Life Histories of Designs.** London/New York: The Walter Scott Publishing Co.
- HALLE, David (1993): **Inside Culture: Art and Class in the American Home.** Chicago: University of Chicago Press.
- HASELBERGER, Herta (1961): „**Method of Studying Ethnological Art**“. In: *Current Anthropology*, vol. 2, no. 4, str. 341-384 [většně přiřazených komentářů a kritických připomínek k textu].
- HATCHER, Evelyn Payne (1999): **Art as Culture: An Introduction to the Anthropology of Art.** Bergin & Garvey.
- JOPLING, Carol F., ed. (1971): **Art and Aesthetics in Primitive Societies: A Critical Anthology.** New York: Dutton.
- LAUDE, Jean (1973): **Umění černého světadílu.** Praha: Odeon [z francouzského originálu (1966) *Les Arts de l'Afrique noire.* Paris: Librairie Générale Française].
- LAYTON, Robert (2003): **The Anthropology of Art.** Cambridge: Cambridge University Press.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1996): **Cesta masek.** Liberec/Praha: Dauphin [z francouzského originálu (1979) *La voie des masques.* Paris: Plon; v citovaném českém vydání chybí použitá bibliografie].
- LEWIS-WILLIAMS, David J. (2007): **Mysl v jeskyni.** Praha: Academia [z anglického originálu (2002) *Mind in the Cave,* London: Thames and Hudson].
- LOMMEL, Andreas (1972): **Pravěk a umění přírodních národů.** Praha: Artia [z anglického vydání (1966) *Landmarks of the World's Art: Prehistoric and Primitive Man.* London: Paul Hamlyn].
- NAUMANN, Jaroslav (1926): **Umění člověka primitivního.** Praha: Svoboda.
- MALINA, Jaroslav et al. (2009): **Antropologický slovník.** Brno: CERM, elektronická PDF verze.
- MILLEROVÁ, Judith (2007): **Primitivní umění.** Praha: Slovart [z anglického originálu (2006) *Tribal Art,* London – Dorling Kindersley].
- MORPHY, Howard, PERKINS, Morgan, eds. (2008): **The Anthropology of Art. A Reader.** Oxford: Blackwell.
- ONIAN, John, ed. (2004): **Atlas of World Art.** London: Laurence King.
- OTTEN, Charlotte M., ed. (1987): **Anthropology & Art. Readings in Cross-Cultural Aesthetics.** Austin: Uni.Texas Press.
- PETŘÁŇ, Tomáš (2011): **Ecce Homo. Esej o vizuální antropologii.** Pardubice: Univerzita Pardubice.
- PLATTNER, Stuart (2003): „**Anthropology of Art**“. In: Towse, Ruth ed.: *A Handbook of Cultural Economics.* Northampton: Edward Elgar 2003, str. 15-19.
- PRICE, Sally (1989): **Primitive Art in Civilized Places.** Chicago: University of Chicago Press.
- PROKOP, Dušan (1994): **Obecná uměnověda. Stručný přehled a úvod.** Praha: Gryf.
- RYCHLÍK, Martin (2005): **Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla.** Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SALZMANN, Zdeněk (1999): „**Jak se antropolog dívá na výtvarné umění**“. In: *Český lid* 86/4, str. 293-301.
- SLAVÍKOVÁ, Zdeňka (1988): **Umění subsaharské Afriky.** Praha: Univerzita Karlova.
- SOUKUP, Václav (2004): **Dějiny antropologie.** Praha: Karolinum.
- STURKEN, Marita, CARTWRIGHT, Lisa (2010): **Studia vizuální kultury.** Praha: Portál [z anglického originálu (2009) *Practises of Looking: An Introduction to Visual Culture,* Oxford: Oxford University Press].
- SVAŠEK, Maruška (2007): **Anthropology, Art and Cultural Production.** London: Pluto Press.
- SVOBODA, Jiří (2011): **Počátky umění.** Praha: Academia.
- ŠOUREK, Karel (1940): **Lidové umění v Čechách a na Moravě.** Praha: Umělecká beseda.
- WESTERMANN, Mariët, ed. (2005): **Anthropologies of Art.** Williamstown: Clark Art Institute.